

Ирена Станкова

АНТИЧНОТО ЛЕЧЕБНО ИЗКУСТВО

**СПОРЕД DE MEDICINA
НА АВЪЛ КОРНЕЛИЙ ЦЕЛЗ**

София, 2012

Всички права запазени. Нито една част от това издание не може да бъде възпроизвеждана под каквато и да било форма без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© Ирена Станкова, автор, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-048-0

Ирена Станкова

АНТИЧНОТО ЛЕЧЕБНО ИЗКУСТВО

**СПОРЕД DE MEDICINA
НА АВЪЛ КОРНЕЛИЙ ЦЕЛЗ**

**Рецепция на гръцките медицински
практики и създаване на латинската
медицинска терминология**

*Благодаря на синовете и родителите си,
на приятелите и колегите си
за изключителната подкрепа.*

Съдържание

Увод.....	17
-----------	----

Глава I. Сведения за медицината до времето на Авъл Корнелий Целз и бележки за живота му / 19

1. Значение на медицинския трактат <i>De medicina</i> (За медицината).....	19
2. Преглед на историята на медицината до Авъл Корнелий Целз.....	23
2.1. Дохипократов период на гръцката медицина; Хипократ от о-в Кос (ок. 460–370 г.пр.Хр.) и неговата школа	23
2.2. Медицинските достижения през елинистическата епоха	33
2.3. Римската медицина до времето на Авъл Корнелий Целз (I в.).....	37
3. Бележки за живота на Авъл Корнелий Целз.....	45
4. Издания на трактата на Авъл Корнелий Целз	48
5. Исторически сведения и възгледите на Авъл Корнелий Целз, представени в предговора към съчинението	49

Глава II. Съдържание на книгите и медицинската терминология у Авъл Корнелий Целз / 63

1. Съдържание на книгите на Авъл Корнелий Целз	63
1.1. Книга I.....	63
1.2. Книга II	68
1.3. Книга III.....	70
1.4. Книга IV	73
1.5. Книга V	74
1.6. Книга VI	78
1.7. Книга VII	79
1.8. Книга VIII.....	84
2. Теоретични бележки за терминологията.....	85

3.	Създаване на медицинската терминология	
	от Авъл Корнелий Целз.....	87
3.1.	Анатомична терминология	91
3.2.	Клинична терминология	99
3.3.	Фармацевтична терминология	134

Глава III. Език и стил на Авъл Корнелий Целз / 141

1.	Фразеологични словосъчетания.....	142
1.1.	Устойчиви словосъчетания.....	144
1.2.	Вариабилни словосъчетания.....	149
2.	Метафора	156
2.1.	Субстантивни метафори.....	159
2.2.	Адйективни и партиципиални метафори.....	166
2.3.	Вербални метафори.....	167
2.4.	Юридическа метафора.....	178
3.	Сравнение	179
4.	Метонимия	180
4.1.	Метонимична употреба на анатомични термини.....	182
4.2.	Метонимична употреба на други лексеми	185
5.	Отглаголни съществителни имена (<i>nomina substantiva verbalia</i>).....	187
6.	Деминутивни съществителни имена (<i>nomina substantiva deminutiva</i>).....	190
7.	Стилови характеристики.....	191
7.1.	Предаване на необходимост, задължение и забрана	191
7.2.	Употреба на други причастия	201
7.3.	Синоними и антоними.....	208
7.4.	Глаголи за започване на действието (<i>Verba inchoativa</i>)	211
7.5.	Субстантивирани имена	211
7.6.	Фигури на речта	212
	Заключение	219
	Речник	221
	Библиография.....	251

Irena Stankova

**THE ANCIENT
MEDICAL ART**

**ACCORDING TO DE MEDICINA
BY AULUS CORNELIUS CELSUS**

**The reception of the Greek medical practices and
the creation of the Latin medical terminology**

Contents

Introduction	17
---------------------------	-----------

Chapter I. Information on medicine until the time of Aulus Cornelius Celsus and notes on his life / 19

1. Importance of the medical treatise De Medicina ("For the Medicine").....	19
2. Review of the history of medicine before Aulus Cornelius Celsus	23
2.1. Pre-Hippocratic period in the Greek medicine; Hippocrates of the island of Kos (around 460-370 BC) and his school.....	23
2.2. Medical advances during the Hellenistic era.....	33
2.3. Roman medicine until the time of Aulus Cornelius Celsus (1 st century).....	37
3. Notes on the life of Aulus Cornelius Celsus.....	45
4. Publications of the treatise of Aulus Cornelius Celsus.....	48
5. Historical information and the views of Aulus Cornelius Celsus presented in the preface to his work.....	49

Chapter II. Contents of the books and the medical terminology in Aulus Cornelius Celsus / 63

1. Contents of the books of Aulus Cornelius Celsus.....	63
1.1. Book I	63
1.2. Book II.....	68
1.3. Book III	70
1.4. Book IV	73
1.5. Book V.....	74
1.6. Book VI	78
1.7. Book VII.....	79
1.8. Book VIII	84
2. Theoretical notes on the medical terminology.....	85

3. Establishment of the medical terminology	
by Aulus Cornelius Celsus.....	87
3.1. Anatomical terminology.....	91
3.2. Clinical terminology.....	99
3.3. Pharmaceutical terminology.....	134

Chapter III. Language and style of Aulus Cornelius Celsus / 141

1. Phrasal terms.....	142
1.1. Persistent word groups.....	144
1.2. Variable word groups.....	149
2. Metaphor.....	156
2.1. Substantive metaphors.....	159
2.2. Adjective and participial metaphors.....	166
2.3. Verbal metaphors.....	167
2.4. Legal metaphor.....	178
3. Simile.....	179
4. Metonymy.....	180
4.1. Metonymical use of anatomical terms.....	182
4.2. Metonymical use of other lexemes.....	185
5. Verbal nouns (<i>nomina substantiva verbalia</i>).....	187
6. Demunitive nouns (<i>nomina substantiva deminutiva</i>).....	190
7. Stylistic characteristics.....	191
7.1. Transmission of necessity, obligation and prohibition.....	191
7.2. Use of participles.....	201
7.3. Synonyms and antonyms.....	208
7.4. Inchoative verbs (<i>Verba inchoativa</i>).....	211
7.5. Substantivated names.....	211
7.6. Figures of speech.....	212
Conclusion.....	219
Glossary.....	221
Bibliography.....	251

Summary

The present monograph analyzes multivariably for the first time in Bulgaria the medical treatise of Aulus Cornelius Celsus, „For the Medicine“, written in the 30s of the 1st century AD. In the Bulgarian classical philology the field, which covers the specialized study of medical language, is still undeveloped. Attention was directed mainly to literary works, rather than the technical works created in various scientific fields.

The idea for the monograph came from the need for the our country to also proceed with the research of ancient Greek and Latin medical writings, which should be analyzed in terms of contents and language, and to create specialized dictionaries to be used for linguo-didactic purpose.

The research follows the tradition of linguocultural archeology and aims to create a model for terminology and socio-cultural research in the field of specialized vocabulary and medical history in the Antiquity.

What is valuable in the Celsus' work? Placed in the context of the era, it presents the first Roman work of eight books in the field of medicine and offers reception of Greek medical practices. In the preface the author gives a historical overview of the development in medicine, and briefly describes its existence from ancient times and its turning into art by Hippocrates.

Celsus proves to be not only a doksograf but a historiographer of the Greek medical schools, acquainting the readers with their creators and followers, while showing his own criticism and reflection on their ideas. The author cites the names and writings, which have been lost in later centuries and thus becomes a witness of the historical facts. There is undeniable evidence that Celsus used Greek sources for the writing of his book, but he successfully synthesized their ideas and presented them to the Roman audience, revealing their strengths and weaknesses and proposing a compromise of ideas.

The Celsus' books are a panoptikum, in which are discussed issues of health preservation, healthy and harmful food for every body type, what is the appropriate climate, what should be the cares for the body, what are the signs of disease in general and individually for the parts of the body, what are the appropriate therapeutic methods and medicines, types of injuries and surgical operations and interventions. The story goes with a different rhythm, sometimes the descriptions are detailed and thorough, and sometimes are given only large strokes.

With great piety the medicine is called *professio salutaris*, it is now a „healing profession, a formally exercised occupation, bearing salvation“ in the modern sense, rather than dealing with herbs and other means, as it was before the time when a few Greek philosophers and physicians started its development. There is no negativity in Celsus, but rather a wish to emphasize the merits of the medicinal art and its role in saving people.

Celsus has outstanding contribution to the creation of the specialized Latin medical vocabulary, as he presents and explains the Greek terms in Latin. The language and his style are elegant, efficient and effective, offering readers not only historical and medical contents, but also a rhetorical work with many metaphors, metonymies and figures of speech designed according to the requirements of the high style and for which Celsus is called „Cicero in medicine“.

Aulus Cornelius Celsus is an erudite with high education and encyclopedic knowledge in various fields, whose literary purpose was to acquaint the Romans with the achievements in main areas. While the treatises on philosophy, rhetoric, law and military affairs were appropriate mainly for the most educated circles of the society, the ones on agriculture and medicine were aimed at a broader and less elite readership. Not surprisingly, after the discovery and the publication of *De Medicina*, it becomes a sought and read medical source in the late Middle Ages and the subsequent centuries.

Contents of the chapters

1. Chapter I. Information on medicine until the time of Aulus Cornelius Celsus and notes on his life

The research begins with historical notes on the development of Greek and Roman medicine concerning the periodization in medical history

until the 30s of the 1st century AD, when most likely Celsus compiled his encyclopedia. The collected fragments of Roman authors create the mosaic of his biography because there is not much more information on his life. Subsequently there is a short overview of the beliefs in ancient times represented by Homer, the Thucydides' description of the epidemic from the Peloponnesian War, the work of Hippocrates and the views of Plato and Aristotle, the medical advances during the Hellenistic era. There is a consideration of the state of the Roman medicine at the time of Celsus, represented according to the works of Cato and Pliny the Elder.

The notes on the life of Celsus include citations of the author himself, Columella, Pliny the Elder, Quintilian. The bibliographic list of publications of the treatise after its discovery is mentioned, as well as historical information on the Greek medical practices discussed in the preface of the medical treatise. Celsus thinks over for the positive and the negative tendencies in medicine, which arose before his time and he seeks the balance of the ideas.

2. *Chapter II. Contents of the books and the medical terminology in Aulus Cornelius Celsus*

Here are presented the titles of the chapters of the eight books according to the edition of *Aur. Cor. Celsus On Medicine, In eight books, Latin and English*: translated from L. Targa's edition by Alex. Lee. E. Cox, 1831. (E-book from Google), as well as the main ideas of the author in the separate books.

After that there are brief theoretical notes on the terminology, the creation of medical terminology by Celsus and the various cases of transmission of the terminology in the books of Celsus: the latinization of Greek terms, the creation of Greek-Latin calques and the translation of terms. There is a detailed examination of the anatomical terminology found in the books of Celsus, and for a linguo-didactic purpose all Greek and Latin terms are collected and modeled, and some are explained in more detail and their use is compared to the modern anatomical vocabulary.

The clinical terminology is modeled and includes the categories of: a) symptoms and nosological units b) dietary and physical treatments and c) and surgical interventions and operations.

The main types of illnesses, physical therapies, surgical treatments and the used forms of medication are described and supported with excerpts from the book.

3. Chapter III. Language and style of Aulus Cornelius Celsus

The new understanding of the scientific achievements and linguistic activities with specialized vocabularies lead to the rediscovery of the ancient corpora, prompted philologists to translate and analyze them, putting them in the context of their time because they are a valuable source not only for science but for the social, cultural and intellectual history of the society.

The language and style of the author, phraseological units, metaphors, similes, metonymy, and diminutive nouns have been linguistically analyzed.

The analyzed phraseological word groups from the work of Celsus present:

a) *sustainable word groups* from different parts of the speech used with a particular meaning according to the semantic field, which is typical for the medical discourse.

Most of them are metaphorical in nature, but their resilience in shape, their specialized semantics, stereotypical perceptions of their readers turns them into „phraseological terms“. These word groups are used like molds and after defining their meaning, they have become terms-word groups.

b) *variable word groups* with a high-frequency supporting lexeme part of the composition of different in composition word groups, which subsequently acquired a sustainable nature.

Linguistics studies the metaphors not only in literature and everyday speech, but also considers the metaphorical transfer in the terminologies for the purpose of interterminological and between-terminological analysis of this type of secondary nomination. In the conceptual aspects of the terminological metaphor are included the motivation, the mechanism and the typology of cognitive transmission. In the work of Celsus the metaphors are: a) *terminological metaphors* with nominative and characterizing function in the specialized medical vocabulary; b) *artistic metaphors*, which are used to achieve imagery and expressiveness.

The terminological substantival metaphors are called *identifying metaphors* because of their specific identification of the substantival terminological concept. They are two types:

a) *conventional terminological metaphors* – the metaphORIZATION process is carried out indirectly. On the first level is created a metaphor with broad meaning that can be used in various scientific fields and then its meaning narrows to a specific area. During the expansion the conventional metaphor enters into everyday language, where it is perceived with no effort. After that it can be used in any scientific discourse.

b) *unconventional terminological metaphors* – the transfer is direct, since they transmit specific features that are unmatched in any other scientific field.

The metaphORIZATION takes place in the process of conceptual integration and on a cognitive level represents the interaction of the locale's cultural, historical, pragmatic and other knowledge from the source areas.

The metaphors-adjectives establish the generic concept of the substantival name and are called *characterizing metaphors*. In structural terms there are two types of word groups:

a) *metaphorical core + metaphorical predicate* representing a full metaphorical phrase;

b) *non-metaphorical core + metaphorical predicate* representing a partial metaphorical phrase.

The artistic metaphors are also divided into *conventional* and *unconventional* or so-called *creative metaphors*. With the conventional metaphors a same idea is used repeatedly in terms of subject, person or situation. This kind of metaphors occur repeatedly in the text of Celsus and are characterized by resilience of the use during the early Roman Empire. While the reader does not know them, he perceives positively the bigger imagery of the text. Unconventional metaphors are the true style delimiters of the individual authors, they individualize them as artists, since they reveal the conceptual areas of figurative thinking in any writer.

Celsus uses simile in the cases when he has to present a clearer description or to reinforce stylistically the impact of his ideas. He prefers the concreteness and picturesque of the similes. The simile is based on the comparison of objects or phenomena with a general trait. It is different from a metaphor because of the addition of „like, similar to“, but uses the same cognitive tools, which are enshrined in a person's ability to associate different images or abstract concepts.

The metonymies in the Celsus' work display the substitution between material and the object, the possessor and the possession, the place and the action, substitution in spatial proximity. Some of the metonymies are used as specialized lexemes, e.g. in the names of body parts, while others are designed to reduce the expression. Despite the lesser cognitive effort required by the metonymy, their number is significantly lower than that of the metaphors.

The monograph offers examples of the stylistic features of the work, the figures of speech and the patterns of using expressive language.

At the end of the research has been compiled a glossary of the specialized vocabulary where the terms used are outlined, together with etymology and examples for the polysemantic lexemes.

Увод

Представената монография анализира многоаспектно медицинския трактат на Авъл Корнелий Целз *За медицината*, който не е бил обект на превод и терминологично изследване в България. В началото на преподаването на латински език в медицинските университети у нас учебниците са включвали отделни изречения и малки текстове, с които студентите са изучавали по-обширно латинската лексика и граматика, запознавайки се както с езика, така и с еволюцията на научното познание и лечението през различните периоди от развитието на медицината. В други страни превеждането на откъси от книгите на Целз е било част от изпита при назначаване на млади медицински специалисти, тъй като от това се е заключаващо в каква степен се владее задължителният за практикуващите лекари латински език.

С въвеждането на нова методика в преподаването на медицинския латински език от началото на 90-те години на миналия век, съгласно която се поставя акцент върху лексиката и словообразуването, оригиналните текстове станаха непознати за новите поколения студенти.

В българската класическа филология областта, обхващаща специализираното изучаване на медицински език, е все още неразработена. Вниманието е било насочено основно към литературните произведения, а не към техническите съчинения, създадени в различни научни сфери.

В чужбина през последните десетилетия се наблюдава активна дейност в областта на терминознанието, в резултат на което се създадоха международни асоциации на терминолозите, издадоха се множество теоретични и практически трудове, разви се лексикографската дейност. Учебната лексикография представлява важна част от лингводидактиката. У нас значителен е приносът в областта на терминологичната лексикография на *Е. Александров, О. Борисов, Ст. Илчев, С. Ласкаров, Ц. Хайтова, В. Петкова, Д. Кръстева, Б. Баламезов, Р. Пенин, Б. Балканджиева* и др.

Идеята за монографията се наложи от необходимостта и у нас да се пристъпи към лингвокултурна археология на антични гръцки и латински медицински съчинения, които да се разгледат в социокултурен аспект и да се анализират от гледна точка на съдържанието и езика, като се създадат и специализирани речници, които да се ползват с лингводидактическа цел.

Авъл Корнелий Целз е първият римски автор, който в запазената медицински трактат *De medicina (За медицината)*, част от енциклопедията му *Artes (Изкуства)*, предлага на съвременниците си в теоретичен и практически план рецепция на гръцката медицина. В лингвистичен аспект Целз трансформира гръцката специализирана лексика и поставя основите на гръцко-латинската медицинска терминология.

Изследването започва с исторически бележки за развитието на гръцката и римската медицина, отнасящи се до периодизацията в медицинската история до 30-те години на I в.сл.Хр., когато Целз издава енциклопедията си.

Събраните откъси от римски автори съставят мозайката на биографията му поради факта, че не са останали много данни за живота му. Следва историческо изложение на гръцката и римската медицинска история, кратко съдържание на осемте книги, представяне на анатомичната и клиничната терминология, описание на основните видове заболявания, физикални терапии, хирургически лечения и използваните лекарствени форми.

В лингвистичен план е анализиран езикът и стилът на автора, фразеологичните единици, метафорите, сравненията, метонимиите, отлаголните и деминутивните съществителни имена. Дадени са примери за стиловите характеристики на произведението, фигурите на речта и използваните модели за експресивност на изказа.

В края на изследването е съставен речник на специализираната лексика, в чийто словник са изведени използваните термини, придружени с етимология и примери при многозначните лексеми.

В монографията е използван компонентният анализ с цел характеризиране на ономаσιологичните признаци на първичната и вторичната номинация, предаването на старогръцката терминология и заместването ѝ с латинска, интеграцията на общоупотребимите латински думи в медицинския дискурс.

Глава I.

Сведения за медицината до времето на Авъл Корнелий Целз и бележки за живота му

1. Значение на медицинския трактат *De medicina* (*За медицината*)

Откриването на медицинския трактат на *Авъл Корнелий Целз* (ок. 25 г. пр. Хр. – 50 г. сл. Хр.) *De medicina* (*За медицината*), последващото му първо издание във Флоренция през 1478 г. и многократното преиздаване в Европа става важно събитие в областта на медицината и изучаването на латинската медицинска терминология. Трактатът е част от енциклопедията на Целз *Artes* (*Изкуства*), написана по времето на управлението на император Тиберий (14–37 г. сл. Хр.) и посветена на земеделието, медицината, военното дело, реториката, философията и правото.

Традицията да се пишат енциклопедии в римската литература води началото си от *Марк Теренций Варон* (116–27 г. пр. Хр.), а тя от своя страна е наследена от перипатетическата школа на Аристотел. Варон е автор на първата римска енциклопедия *Disciplinae* (*Науки*), посветена на *artes liberales*, предметите, които трябва да се изучават от свободните граждани: граматика, диалектика, реторика, геометрия, аритметика, астрономия, музика, медицина и архитектура, както и на множество други творби. От огромното му творчество е запазено изцяло съчинението *De re rustica* (*За земеделието*) и части от *De lingua Latina* (*За латинския език*). „Варон е притежавал в изключителна степен този типичен римски стремеж за учене и обучаване, приписван от Цицерон на Катон Стария. Неговият дидактически и енциклопедичен подход е забележителен и

плодотворен. В *Disciplinae* той установява канона на свободните изкуства и им дава авторитетна формулировка.¹

За римската техническа литература *Т. Фьоген* пише: „Огромната част от римската техническа литература е дълбоко задължена на гръцките модели не само по отношение на концептите и идеите, но и за езиковите значения. Гръцката култура и знание имат голямо влияние върху всеки аспект на римската култура, феномен, който се открива не само в *belles lettres*, но също и в полето на архитектурата, политиката, религията, философията и науката. Латинският език, като посредник в тези полета, не прави изключение и авторите на поезия и проза са наясно с този факт, което се доказва от множеството подражателни пасажи в техните творби.“²

За Целз са останали малко свидетелства от неговите съвременници и биографията му е съставяна от откъслечни текстове в литературни и епиграфски паметници. Дори за първото му име, открито само като инициал *A.*, има спорове, като в началото е наречен *Аврелий*, но по-късно изследователите и издателите му възприемат името *Авл.* Тези празноти за живота и творчеството му довеждат до разногласия и относно това дали Целз е бил практикуващ лекар или не. Самата природа на спора определя *per se* качеството на произведението, тъй като спорещите загърбват факта, че съчинението е част от енциклопедия и Целз не би могъл да бъде едновременно практикуващ земеделие, медицина, военна наука, реторика, философия и право. Ако бяха оцелели и останалите произведения в корпуса, тогава този спор не би съществувал.

С какво е ценно медицинското съчинение на Целз? Поставено в контекста на епохата, то представя първото римско произведение от осем книги в областта на медицината. В предговора авторът прави исторически преглед на развитието ѝ, като описва накратко съществуването ѝ от най-древни времена и превръщането ѝ от Хипократ в изкуство. Целз се проявява не само като доксограф, но и като историограф на гръцките медицински школи, запознавайки читателите с техните създатели и последователи, като едно-

¹ *von Albrecht, M.* A history of Roman literature: from Livius Andronicus to Boethius. E.J.Brill, vol. one, 1997, p. 606.

² *Fögen, Th.* Latin as Technical and Scientific Language. In: A Companion to the Latin Language. *Clackson, J. (ed.)*. Wiley-Blackwell, 2011, p. 455.

временно с това показва критичност и собствена рефлексия към идеите им. Авторът цитира имена и съчинения, загубени по-късно през вековете и така се превръща в свидетел на историческите факти. Неоспоримо е, че Целз е ползвал гръцки източници за написването на книгите си, но успешно е синтезирал идеите им и ги е представил на римската аудитория, разкривайки силните и слабите им страни, и предлагайки компромис на идеите.

В най-ранните периоди в римската история с дейността по лечение на хора и добитък са се занимавали основно *patres familias* (*бащите на фамилията*), които са ползвали наследени и изпитани в практиката етруски и италиийски лечебни методи. В края на VI в. пр. Хр. в гръцката колония Кротон в Южна Италия се установява и развива успешно медицинска школа, обучаваща гърци и римляни. След завладяването на Гърция от римляните на територията на републиката практикуват множество гърци – роби или освободени роби, изучавали медицинското изкуство в различни места, последователи на различни школи.

Идеята за медицината като *téχνη technē* се споделя от Хипократ, чийто възторжен следовник е самият Целз. *Афоризми* на Хипократ започва с добре познатата мисъл, плод на философските му разсъждения и дългогодишния му опит в лечението:

Ὁ βίος βραχύς, ἢ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ δὲ καιρὸς ὄξύς, ἢ δὲ πείρα σφαλέρη, ἢ δὲ κρίσις χαλεπή.³

Vita brevis; ars longa; occasio celeris; experimentum periculosum; iudicium difficile.

Животът е кратък, изкуството е дълго, удобният случай е бързо-отминаващ, опитът е измамен, преценката е трудна.

Целз е първият автор в началото на новото хилядолетие в Рим, който защитава тезата, че медицината е не само практическа дейност, но се нуждае и от разработена теоретична основа. За Целз медицината е *ars rationalis* (*рационално изкуство*), което означава, че фундаментът ѝ представлява *ratio* – теория, неразривно свързана с практиката. *Ф. Мюдри* пише: „Творчеството на Целз представя в действителност отпечатъка на римските обществени реалности върху гръцката медицина, вземайки пред-

³ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> Hippocrates, Aphorismi A. Littré, Ed.

вид конкретните обстоятелства на живот в съвременния му Рим.“⁴ Научните постижения до този момент изграждат основите на античното лечебно изкуство, наречено от Целз още *professio* (*професия*) и *professio salutaris* (*лечебна професия*).

Извън предговора и кратките анатомични ескизи в началото на четвърта и осма книга, описващи накратко вътрешните органи и опорно-двигателната система, трактатът представлява медицинска енциклопедия за всички аспекти на здравето, болестите и лечението им. Последните две книги са своего рода учебници по хирургия, които очевидно са предназначени само за занимаващи се с медицина.

Книгите на Целз са паноптикум, в който се разискват въпроси за запазване на здравето, здравословните и вредни храни за всеки тип тяло, кой е подходящият климат, какви трябва да са грижите за тялото, кои са признаците на болестите изобщо и поотделно за частите на тялото, кои са подходящите терапевтични методи и лекарствени средства, видовете наранявания, хирургическите операции и интервенции. Повествованието върви с различен ритъм, на места описанията са детайлни и подробни, на други се дават само едри шрихи.

Изключителен е приносът на Целз в създаването на латинската специализирана медицинска лексика, тъй като той представя и обяснява гръцките термини на латински език. Езикът и стилът му са елегантни, ефективни и ефектни, предлагайки на читателите не само историческо и медицинско съдържание, но и реторическо произведение с множество метафори, метонимии и фигури на речта, създадени според изискванията на високия стил – заради което Целз е наречен *Цицерон в медицината*.

Авъл Корнелий Целз е ерудит с високо образование и енциклопедични познания в различни области, чиято литературна цел е била да запознае римляните с постиженията в основни области. Докато трактатите за философията, реториката, правото и военното дело са били подходящи по-скоро за най-образованите кръгове на обществото, то тези за земеделието и медицината са били насочени към по-широк и не толкова елитарен кръг читате-

⁴ *Mudry, Ph. (ed.) La médecine de Celse: aspects historiques, scientifiques et littéraires. Université de Saint-Etienne, 1994, p. 8.*

ли. Неслучайно след откриването и издаването на *De medicina* тя се превръща в търсен и четен медицински източник през късното средновековие и следващите векове.

2. Преглед на историята на медицината до Авъл Корнелий Целз

2.1. Дохипократов период на гръцката медицина; Хипократ от о-в Кос (ок. 460–370 г.пр.Хр.) и неговата школа

2.1.1. Първоначални сведения за гръцките лечебни практики

Първите сведения се свързват с минойската цивилизация на о-в Крит от ок. 2000 г.пр.Хр., когато благодарение на връзките и влиянията от Египет и Западна Азия се поставят основите на античното лечебно изкуство, като се ползва наблюдението и изучаването на природата и хората.

Гърците вярвали в бога на медицината Асклепий и посещавали храмовете му, сред които най-известни са тези в Епидавър, Пергам и о-в Кос, за да получат изцеление за тежки болести. Тази традиция останала до края на античността.

Омир свързва сериозните заболявания и епидемиите с намесата на боговете, които наказват хората заради провинения. В началото на „Илиада“ разказва за бог Аполон, който изпраща мор в ахейския стан, тъй като Агамемнон е обидил един от неговите жреци:

Девет дни цели по стана летяха стрелите на бога,
а на десетия свика Ахил на събрание всички.
Бе му внушила това белоръката властница Хера,
жалеща грижливо данайците, виждайки как те погиват.
След като вече дойдоха и заедно всички се сбраха,
стана Ахил богоравен сред тях и така заговори:
„Сине Атреев, аз мисля, след дълго скитане трябва
ний да се върнем дома, ако можем смъртта да избегнем,
че от войната и чумата много ахейци погиват.“⁵

⁵ *Омир*. Илиада. Превод от старогръцки: Ал. Милев, Б. Димитрова. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1976, I песен, 53–61.

За да отбие надалеч „съдбоносната чума“, Ахил предлага да попитат „прорицател умел или жрец“ или „съногадател“:

...понеже сънят е от Зевса,
той да каже защо Аполон стреловержец е гневен,
за хекатомба или за оброк неизпълнен се сърди,
или дим жертвен от отбор овце и кози той желае.⁶

И тъй като тези болести са пратени от боговете, то единствено молитвите към боговете, жертвоприношенията и премахването на причината за божествения гняв, могат да ги прекратят.

В „Одисея“ Омир разказва за раняването на Одисей от глиган по време на лов и за спиране на кръвотечението със заклинание:

На Автолик синовете притичаха бързо към него,
раната на Одисея – мъжа, с боговете сравняван,
с грижа превързаха те, със заклеващи думи му спряха
черната кръв и го бързо прибраха в дома на баща си.⁷

Гръцкият историк *Тукидид* (ок. 460–400 г.п.Хр.) в произведението си „История на Пелопонеската война“ разказва за епидемията, сполетяла атиняните през втората година от войната:

...никой не помни да е имало някъде чумна епидемия в толкова силна форма и причиняваща толкова голяма смъртност сред хората. Даже и самите лекари не били в състояние да ограничат болестта, понеже я лекували, без да я познават... Също така и молебствията в светилищата, както и прибягването до предсказанията на оракулите и до други средства от този род, всичко това се оказало неефекасно... Ето какво ще опиша, тъй като сам съм боледувал и съм наблюдавал със собствените си очи и други болни.⁸

Според Тукидид болестта се е появила първо в Етиопия, после преминала през Египет и Либия, и накрая засегнала атиняните. И тъй като самият автор е бил болен, детайлно и картинно разказва за симптомите и тежестта на протичането ѝ:

⁶ Цит. съч., I песен, 63–65.

⁷ *Омир*. *Одисея*. Превод от старогръцки: Г. Батаклиев. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1981, XIX песен, 455–458.

⁸ *Тукидид*. *История на Пелопонеската война*. Превод от старогръцки: М. Мирчев. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1979, с. 130, 47–48.

Най-напред им идваше висока температура в главата; очите се зачервяваха и възпаляваха, след това вътрешността, а именно гърлото и езикът започваха да кървят; дишането ставаше нередовно и зловонно. След тези първи признаци се появяваха кихавица и хрипове; не много след това болестта пропъзляваше в гърдите, където тя се съпровождаше със силна кашлица. Когато тя се спираше при сърцето, то се превърташе и вследствие на това идеха различни повръщания на сок от жлъчката, които от лекарите са означени с различни имена и са съпроводени със силни болки. На мнозина им се повдигаше, без да повръщат, което предизвикваше силни спазми... При опипване отвън тялото не беше много топло и на цвят то не беше жълтениково, а жълтеникаво-оловено, покрито с малки мехурчета и отоци.⁹

Изключително експресивно е описанието на страдащите и умиращи атиняни, на опитите, които са правили близките на болните да ги спасят, на въргалящите се трупове, на отчаянието и безнадеждността. Според предсказанията имало стих:

„Ще дойде дорийската война и заедно с нея чумата.“

Наистина във връзка с това между хората избухна спор: думата, която някога стояла в стиха, не била „чума“ (на гръцки лоймос), а „глад“ (на гръцки лимос). И все пак мнението, което естествено взело връх, било че в случая въпросната дума била епидемия (лоймос).¹⁰

Видът на епидемията не е установен със сигурност и до днес, но са изказани мнения, обединяващи се най-вече около идеите, че болестта е или едра шарка, или тиф. И при двете инфекциозни болести има симптоми, наподобяващи грипните – висока температура, глабовоболие, болка в мускулите, втрисане, слабост, повдигане, повръщане, стомашни болки и диария. Подръжниците на едрата шарка се опират на тезата, че Тукидид описва мехурчета по тялото, подобни на тези на вариолата.

Когато днес говорим за „чума“, в съзнанието ни изниква картината на бубонната чума или т.нар. черна смърт от Средновековието, отнесла милиони жители на Европа, но това не е болестта от Пелопонеската война. Също думата „епидемия“ не се среща в древността, както свидетелства и Тукидид, а гърците

⁹ Цит. съч., с. 131, 49.

¹⁰ Цит. съч., с. 134–135, 54.

наричали всяка смъртоносна болест, поразяваща много хора, *λοϊμος* (*loimos*).

Медицинските практики, приети по време на възхода на минойската цивилизация, се разпространили в Древна Елада. Развитието на обучението и практикуването на лечебна дейност последвало полисното устройство на Гърция и се съсредоточило в градовете на фамилен признак, като бащите обучавали синовете си, а други желаещи – срещу заплащане.

Постепенно се появил широк спектър от различни *technai*, развивани от гърците като занаятчийска дейност, но превърнали се през вековете в науки и изкуства: архитектура, медицина, ветеринарна медицина, земеделие, реторика, музика, рисуване и др.

В края на VI в. пр. Хр. в Гърция се обособили конкуриращи се медицински центрове с школи и в гръцките колонии в Кротон в Южна Италия, в град Кирена в Северна Африка и в Книд в югозападна Мала Азия, откъдето са запазени т.нар. *Книдски максими*. Съперничеството било голямо, идеите в дадени случаи – противопоставящи се. Историкът *Херодот*¹¹ описва медицинските училища в Кирена и Родос като изключително известни по негово време.

2.1.2. Делото на Хипократ

Почитан като баща на европейската медицина, *Хипократ* от о-в Кос се е прославил през вековете като лекар и философ, а клетвата от Хипократовия корпус се смята за основа на лекарската етика. Той получава неувяхващата си слава благодарение на изкуствеността в лечението, създаването на собствена школа и написаните съчинения.

Изследователите нямат достатъчно достоверни данни за живота и съчиненията му. Римляните *Авъл Корнелий Целз* и *Авъл Гелий*¹² разказват за постиженията му, а *Клавдий Гален* (ок. 130–210), най-известният римски лекар и медицински автор, оставил над 400 съчинения, цитира и коментира съчиненията от Хипократовия корпус, величаейки самия Хипократ.

¹¹ *Херодот* (484–425 г. пр. Хр.), родом от Халикарнас, наречен *баща на историята*.

¹² *Авъл Гелий* (ок. 130–180), автор на *Noctes Atticae* (*Атически нощи*).

Запазили са се три биографии на Хипократ: от *Соран*¹³, от византийския лексикограф *Свидас*¹⁴ (X в.) и от византийския писател *Йоан Цеу*¹⁵. Според биографията на *Соран* Хипократ е роден на о-в Кос през 460 г.пр.Хр., заминал да учи медицина в Тесалия, където и умрял през 371 г.пр.Хр.¹⁶

Плиний Стари (23–79) в *Naturalis Historia* (*Естествена история*) разказва историята как Хипократ преписвал оставените в храма на Асклепий напътствия от излекуваните болни и след това ги използвал в леченията. Зложелатели предават, че изгорил храма, за да не може никой друг да ползва лечебните съвети:

Tunc eam revocavit in lucem Hippocrates, genitus in insula Coo in primis clara ac valida et Aesculapio dicata. Is, cum fuisset mos, liberatos morbis scribere in templo eius dei quid auxiliatum esset, ut postea similitudo proficeret, exscripsisse ea traditur atque, ut Varro apud nos credit, templo cremato iis instituisse medicinam hanc, quae clinice vocatur (Plin., N.H., 29, 2).

Тогава Хипократ, родом от остров Кос, известен и процъфтяващ остров, посветен на Асклепий, направи медицината известна. Разказва се, че било обичай излекуваните в храма на този бог да записват целебните средства, така че впоследствие същото да помогне и на други, а пък Хипократ ги преписал. Според Варон, след като храмът бил изгорен, на негово място той направил лечебница, наричана *клиника*.

През елинизма в средата на III в.пр.Хр. в Александрия 60 ранногръцки медицински произведения са събрани в *Corpus Hippocraticum*¹⁷, в Рим по времето на Нерон са каталогизирани от лексикографа Ероциан и по-късно ревизирани от самия Гален. Основната заслуга за славата на Хипократ и школата му е на александрийските учени, съставили в периода между 430 и 330 г.пр.Хр. *Хипократовия корпус*.¹⁸ Още тогава александрий-

¹³ Вероятно *Соран Ефески*, живял през I–II в., акушер и гинеколог.

¹⁴ *Свидас или Суда*, византийска историческа енциклопедия от втората половина на X в.

¹⁵ *Йоан Цеу* (ок. 1110–1180), византийски енциклопедист.

¹⁶ „Гипократ. Етика и обща медицина“. Санкт-Петербург, 2001, с. 10 и сл.

¹⁷ *Corpus Hippocraticum* е издаден за първи път през 1525 г. от Марк Фабий Калв в Рим.

¹⁸ *Lloyd, G.E.R. Hippocratic Writings*. 1983, p. 9.

ските медици забелязали противоречащото си медицинско съдържание в отделните творби, както и разностилието на изказа и чрез приложена филологическа текст-критика едни приписвали съчиненията на различните периоди от живота на Хипократ, а други смятали, че някои са дело на неговите наследници. Според по-късните изследователи основното ядро на корпуса принадлежи на самия Хипократ и школата му на о-в Кос, а другите трактати са прибавени по-късно от различни източници.

Едни от съчиненията присъстват в каталога на Ероциан, а у Гален се споменават и коментират по-пространно и други извън тях. Систематизирането на творбите е извършено според съдържанието: *Етика и деонтология, Теория на медицината, Анатомия. Физиология. Патология, Диететика, Прогностика, Частна патология и терапия, Хирургия, Очни болести, Акушерство и гинекология, Детски болести, Афоризми и Биографични легенди*.¹⁹

Сред най-вероятно написаните от Хипократ и неговата школа са хирургическите трактати *De capitis vulneribus (За раните на главата), De articulis (За ставите), De fracturis (За счупванията), De officina medici (За лекарския кабинет)*, а от школата на Кос са *Epidemiorum libri VII (Седем книги за епидемиите)*, разделени на подгрупи и датирани от различно време. Към тези съчинения се причисляват и *De liquidorum usu (За употребата на течностите)*.²⁰

Въпреки дейността си Хипократ не бил оценен от философията Платон и Аристотел. „Трябва да признаем, че свидетелствата на Платон, Аристотел и други съвременници на Хипократ не дават никакви основания за потвърждаване на приживе високия статус на лекаря от о-в Кос... Тук трябва да се признае, че славословията по адрес на Хипократ се фиксират значително по-късно, в римската епоха.“²¹

¹⁹ „Гиппократ. Етика и обща медицина“. Санкт-Петербург, 2001, с. 19–23.

²⁰ Jouanna, J. The Birth of Western Medical Art. In: *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages*. Cambridge, Mass: Harvard University Press; 1998, pp. 30 and next.

²¹ „Гиппократ. Етика и обща медицина“. Санкт-Петербург, 2001, с. 10.